

»'GATE' ČEZ ŠTEBALE«

Historični pregled oblačenja moških spodnjih hlač

Drugi del¹

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Izveček: Avtor v članku obravnava oblačenje moških spodnjih hlač, in sicer na podlagi omemb od srednjega veka dalje, bolj poglobljeno pa iz 19. stoletja. Sprašuje se, kdaj so se na Slovenskem spodnje hlače pojavile pri nižjih plasteh prebivalstva in zakaj so se tako močno uveljavile v pripadnostnem kostumiranju Gorenjcev. V analizi časopišnih člankov iz srede in druge polovice 19. stoletja ter nekaterih drugih virov ugotavlja, da so bile moške spodnje hlače tedaj dobro znane ljudem višjih družbenih plasti in da so se začele pojavljati tudi že pri posameznikih iz najnižjih družbenih plasti. Že vsaj ob koncu 19. stoletja so se uveljavile v pripadnostnem kostumiranju, njihovo splošno uveljavljenje med kmeti pa je bilo zelo dolgotrajno.

Ključne besede: oblačenje, pripadnostno kostumiranje, noša, spodnje perilo, moške spodnje hlače

Abstract: Focusing particularly on the 19th century, the article explores the history of wearing man's underpants that as an article of clothing were first mentioned in the Middle Ages. It tries to establish when the undergarment first appeared among the common people living in the territory of present-day Slovenia; when it gained wide acceptance; and why it has become such an important element of affiliated costuming among the male population of Gorenjsko. An analysis of newspaper articles from the middle and from the second half of the 19th century, in addition to other sources, indicates that in that period underpants were already widely worn by males from the upper-class but also started to be worn by some men from the lower walks of life. While underpants became a prominent feature of affiliated costuming at least toward the end of the 19th century the habitual wearing of underpants by the male farming population was adopted very gradually.

Key Words: clothing, affiliated costuming, national costume, underwear, men's underpants

Krojne posebnosti, materiali, cene

Že za leto 1816 je bilo navedeno, da sta si izobraženca iz tujine spodnje hlače spodaj zavezala, podobno pa iz prispevka v *Slovenecu*, objavljenega leta 1890, posredno izvemo, da so se spodnje hlače spodaj zavezovale. V navodilu tistim, ki se namenijo rešiti utaplajočega človeka, je zapisano: »razpravimo se, kolikor moremo hitro in popolnoma. Če ostanemo v spodnjih hlačah, odvežimo jih spodaj, ker sicer se nabere v njih voda, ki ovira plavanje« (*Slovenec* 1890: št. 173). Kot že omenjeno, so spodnje hlače v 18. stoletju in pozneje veljale tudi za kopalne, ob koncu 19. stoletja pa se omenjajo tudi že posebne »plavalne hlače«, ki naj bi jih, namesto da se kopajo goli, nosili fantje, stari 10 do 15 let, ki so se kopali v Ljubljani pri Trnovem (*Slovenski narod* 1891: št. 126). V Bavšici na Tolminskem jih omenja Marta Ložar za leto 1898, ko so ljudje plesali »bosi v gačah: hlače so bile kratke, izpod njih so visele dolge gače« (po Makarovič 1999: 56), pri čemer bi bilo mogoče, da je avtorica z omembo »kratkih hlač« mislila na dolge zgornje hlače, ki so zgolj nekoliko krajše od spodnjih, in ne nujno podkolenskih hlač.

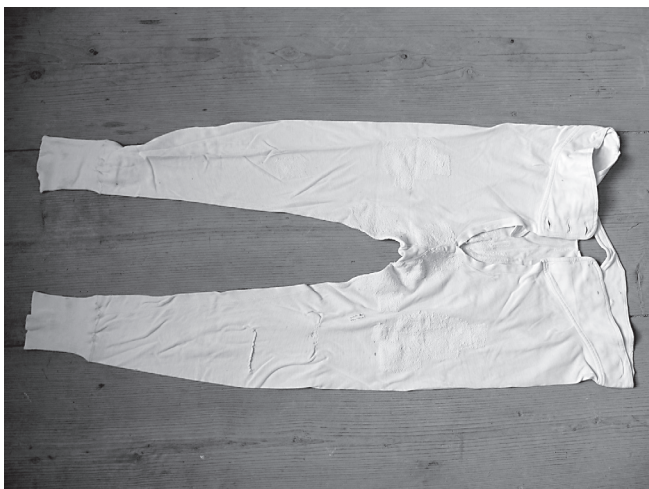
V slovenskem periodičnem tisku se je oglaševanje prodaje moških spodnjih hlač začelo v šestdesetih letih 19. stoletja.² Cene

spodnjih hlač, ki so jih ponujali trgovci v oglasih v zadnjih desetletjih 19. stoletja, so se gibale med 60 kronami in 3 goldinarji. Najcenejši ponudnik je za 60 kron ponujal spodnje hlače, izdelane iz kotenine – cenene bombažne tkanine, nekoliko

priporočal »usnjate spodnje hlače« (*Slovenski narod* 1875: št. 278). Lairitzeva fabrika gozdnovolnatnega blaga je v Ljubljani v svoji trgovini leta 1870 med drugim ponujala »spodnje hlače razne baže, žoke in nogavice« (*Kmetijske in rokodelske novice* 1870: št. 9). Leta 1872 je bil objavljen oglas, da je mogoče z Dunaja naročiti vrsto bombažnega in lanenega blaga, konfekcijskih izdelkov ter več »ducotov lanenih spodnjih hlač po gl. 27« (*Slovenski narod* 1872: št. 34). A. Friedmann z Dunaja pa je bralcem *Slovenskega naroda* ponujal »[z]dravilne spodnje hlače« po 1, 1,50 ali 2 gl., izdelane iz čiste ovčje volne (1872: št. 123). »Spodnje hlače za gospode po nemški, francoski in ogerski obliki« je za 1, 1,5 in 1,8 gld. ponujal prodajalec z Dunaja (*Slovenski narod* 1873: št. 15). Woschnaggova trgovina v Ljubljani je večkrat ponujala »svitice iz platna« za 1 gl. in »svitice iz kotenine« za 60 kr. (glej npr. *Slovenski narod* 1874: št. 212). Prav tako tovarna spodnjega perila z Dunaja je leta 1876 po polovični ceni nudila v nakup »plattene spodnje hlače za gospode« (po 1 gld. namesto prejšnjih 2) in »spodnje hlače za gospode iz pravega rumburškega platna« (po 1,5 gld. namesto prejšnjih 3) (*Slovenski narod* 1876: št. 20). Prodajo spodnjih hlač je v *Slovenecu* in *Slovenskem narodu* v osemdesetih letih 19. stoletja večkrat oglaševal Ivan Soklič (glej npr. *Slovenec* 1884: št. 73; *Slovenski narod* 1884: št. 51), duhovnikom, zdravnikom, logarjem, tovarniškim uradnikom, oskrbnikom in drugim pa je trgovina iz Brna za varstvo proti prehlajenju ponujala »trikot-flanelne /.../ spodnje hlače« za 2,75 gld. (*Slovenec* 1889: št. 246). »Spodnje hlače ali svitice iz najmočnejšega platna, koperja ali baršanta« je za 1,8 oz. 2,5 f. ponujala prodajalna J.&S. Kessler iz Brna v oglasu, objavljenem v *Soči* (1889: št. 42), spodnje hlače so v razprodaji ponujali tudi v Gorici (*Soča* 1898: št. 88).

¹ Članek zaradi dolžine objavljamo v dveh delih. Prvi del je bil objavljen v *Glasniku SED* 51 (3,4), 2011: 54–60 (op. ur.).

² Oglas, v katerem se je k nakupu priporočal »mestni rokovičar /.../ z mnogovrstnimi usnjatimi in drugimi rokovicami, kilnimi pasovi (za počene ljudi), usnjatimi sviticami (spodnjimi hlačami), elastičnimi hlačniki, zavratniki, nogovičnimi podvezami in vsem drugim blagom te vrste« (*Kmetijske in rokodelske novice* 1862: št. 25), leta 1875 je med drugim

Pokrpane moške spodnje hlače iz prve polovice 20. stoletja, izdelane iz pletenine, in nadrobnost z njih. Predvidoma so bile last tržiškega tržana.

Foto: Bojan Knific, Tržič, 29. 2. 2012 (iz arhiva Tržiškega muzeja)

dražje (večinoma od enega do dveh goldinarjev in pol) so bile spodnje hlače, izdelane iz platna – torej iz lanenega blaga, podobno spodnje hlače iz volne, za nekaj manj kot tri goldinarje pa so ponujali hlače iz flanele – kosmatene bombažne tkanine. Za primerjavo naj navedem, da je bilo tedaj za 1,8 goldinarja mogoče dobiti klobuk (za *svilni cilindar* je bilo treba odšteti 4,5 goldinarja) (*Slovenski narod* 1884: št. 51), ceni spodnjih hlač je bila enaka cena srajc, za ceno enih hlač je bilo mogoče dobiti 6 »elegantnih batistnih robcev z barvanim robom obrobljene« ali en »fini ponočni korset« (*Slovenski narod* 1876: št. 20). Za znesek najcenejših spodnjih hlač, torej za 60 kron, je bilo mogoče kupiti okoli deset litrov mleka ali en kilogram govejega, svinjskega ali telečjega mesa, nekoliko boljše spodnje hlače so bile po vrednosti enake npr. 100 kilogramov sena (*Slovenski narod* 1875: št. 278).

Literarna dela sicer raziskovalcem nekdanje oblačilne kulture navadno ne ponujajo posebej pomembnih podatkov o tem, kako so se ljudje v preteklosti oblačili. Za pričujočo razpravo pa se zdijo omembe spodnjih hlač v literarnih in literarnozgodovinskih delih vredne obravnave. Kadar avtorji obravnavajo čas, v katerem so živeli, vsaj posredno in z upoštevanjem drugih virov pričajo o tem, da so bile spodnje hlače v drugi polovici 19. stoletja v načinu oblačenja, ki je sledil poenoteni srednjeevropski oblačilni modi, prisotne tudi že pri nižjih družbenih slojih in tudi v kmečkem okolju.³

Spodnje hlače, ki jih opisujejo časopisni viri iz druge polovice 19. stoletja, so bile izdelane večinoma iz lanenega blaga. Omenjajo se *platnene*, *prtene*, *hodne* in *lanene* spodnje hlače, enkrat spodnje hlače, sešite iz *konopljenega* platna in enkrat hlače iz *domačega* platna. Vse to so izrazi, ki označujejo laneno blago, navadno tkano v platneni vezavi. Poleg lanenih hlač so neposredno omenjene spodnje hlače, izdelane iz bombažnega blaga. Te so bile izdelane iz *kotenine* – bombažnega blaga, tkanega v platneni vezavi, in hlače iz *koperja* (tkanine ali pletenine v keper

pak naredil si je bil posebno nošo« je v črtici *Janček rokovnjač* opisana takole: »Klobuk je nosil iz zajčje volne, kterega je natvezaval globoko na oči. Hodnikovo srajco je spremenil s pražnjo, katero je prav čisto ohraniti si prizadeval. Hlače je imel iz jerhovine, spredej celo opisane in pod koleno odprte. Črevlje je imel vedno podvihane, v ktere je zatikal široke spodnje hlače.« V istem delu pa je opisana tudi obleke drugega moža, ne rokovnjača, ampak berača. »Irhaste hlače, ki so bile od starosti že vse rujave, segale so mu pod kolena, potem se je videla za dobro ped gola koža, in slednjič so štrleli zgubani štebali nekoliko čez členke, ki pa so slabo zakrivali mokroti pot v čevlje« (*Besednik* 1869: št. 18). Bedenek v *Podobah iz domačega življenja* opisuje mladega, dvajset do trideset let starega fanta, »ki je imel irhaste hlače, svilnat lajbič in pa štebale doli zavihane, da so se mu videle bele spodnje hlače« (*Zora* 1874: št. 15). V delu I. S. Gombarova *Mladega Gašparja življenje in trpljenje* je pri Gašparjevih dejanjih navedeno, da je tudi v »najhujši zimi v sami srajci in spodnjih hlačah po njivi gor in doli prebežal« (*Slovenec* 1884: št. 234). Leta 1888 je Ivan Trošt v *Slikah iz narodne vzgoje* opisal življenje Janeza, kmečkega otroka, ki je v trdem mrazu drsal, pri čemer si ta »razporje čevljev, hlače in svitice do pasa« (*Učiteljski tovariš* 1888: št. 5). Zanimiv opis fanta iz kmečkega okolja, ki je nosil spodnje hlače, je v zgodbi z naslovom *Garibaldi* leta 1889 objavil Ivan Lampe: »Ruta okoli vrata bi pomenila, da je hlapec, ki zna nabrusiti koso ali srp, toda pokvečeni klobuk brez neobhodno potrebnega cvetličnega šopka svedoči ga za pastirja. Bele spodnje hlače, ki so precej daljše nego vrhne črne, delale bi ga na videz hlapca, a bose rujave noge pričujejo, da je še pastir« (*Dom in svet* 1889: št. 1) Prav tako v kmečko okolje sodi zgodba K. Miksatha *Kmet in kosa*, v kateri je navedeno, da glavni junak »[v] spodnjih hlačah« najde nekaj denarja za plačilo kose (*Slovenec* 1889: št. 21). Sliko iz trškega življenja pa ponuja Fr. Lisjak, ko opisuje slabo opravljenega zdravnika in med drugim navaja, »da so se mu spodaj kazali trakovi spodnjih hlač« (*Slovenski narod* 1896: št. 56).

3 V *Oziru v pretekle čase*, kjer avtor (Franc Š.) piše o dogodkih leta 1848 ter pri tem omenja Hrvata bana Jelačića, katerega »vojaki, akoravno le v srajci in spodnjih hlačah« (precej verjetno je, da avtor s tem ni mislil spodnjih hlač, kakršne razumemo danes, ampak hlače, izdelane iz nebarvanega platna), so se izkazali pri obrambi tedanje domovine (*Kmetijske in rokodelske novice* 1867: št. 11). Na leto 1848 in na tuje ozemlje se navezuje delo Podgoričana *Junaci v rudečih čapkah*, v katerem avtor omenja polkovnika, ki je spal v »spodnjih hlačah in košulji« (*Slovenski narod* 1871: št. 26). Spodnje hlače omenjajo že leta 1866 objavljene *Črtice iz življenja na kmetih* Jožeta Andrejčka, ki ponovno za tujca (francoskega vojaka) piše, da je bil »ves slečen, samo krvava srajca in spodnje hlače so mu krile telo« (*Slovenski glasnik* 1866: št. 10). Obleka rokovnjača, ki »[n] bil več tako oblečen, kakor so ga bili popred ljudje navajeni, am-

Na fotografiji fantov iz Doline nad Trzičem iz leta 1928 je mogoče videti del spodnjih hlač, ki so se spodaj zavezovale s trakom.

Foto: Last Joža Kuharja iz Doline nad Trzičem in Marine Anko iz Jelendola

Pripadnostno kostumirani okoličani Kranja, fotografirani leta 1935.

Foto: Iz arhiva avtorja prispevka

vezavi), *baršanta* (barhenta) ter *trikot-flanele*. Pozimi so nosili *volnate* spodnje hlače, omenjajo pa se tudi *usnjate* svitice in *usnjate* spodnje hlače. Od barv blaga se omenja izključno bela. Glede krojnih posebnosti se za leto 1844 omenjajo spodnje hlače brez šiva, kar bi lahko pomenilo, da je šlo za pletenino. Glede širine spodnjih hlač omembe pričajo, da so bile v primerjavi z ogrskimi (madžarskimi) spodnjimi hlačami sorazmerno ozke, verjetno ne širše od ene širine platna, a ne povsem priležne. Spodnjim hlačam so bili po pričevanjih sodeč dodani trakovi, s katerimi so se zavezovale spodaj in zgoraj, krojeni pa so bili po *nemški*, *francoski* in *ogrski* obliki. Okraševanje, in še to funkcijsko, je omenjeno le v enem primeru, in sicer z uvezenimi inicialkami. Spodnje hlače, ki so bile v drugi polovici 19. stoletja dolge, so moški na Slovenskem nosili k dolgim hlačam, omenja pa se tudi nošenje dolgih spodnjih hlač k podkolenskim – tudi *irhastim* hlačam.

Pričevanja podob

Likovni viri sicer ne morejo nadomestiti pisnih, materialnih in ustnih pričevanj, še zlasti ne pri obravnavi spodnjega perila, ki praviloma, če je oseba v celoti oblečena, niti ni vidno, a zaradi domnevne posebnosti, da so moški spodnje hlače v določenem obdobju nosili tako, da so bile vidne tudi navzven, lahko bistveno prispevajo k iskanju in določanju časa, kdaj so se spodnje hlače kot vidna prvina oblačena začele pojavljati na Slovenskem. Na upodobitvi Gorenjca v delu Baltasarja Hacqueta *Oryctographia carniolica* iz leta 1778 (glej Baš 1992: 206) je mogoče jasno videti, da ima ta naslikane škornje, ki segajo čez meča, in hlače, ki segajo do podkolen. Kaj se vidi med škornji in hlačami, ni mogoče določiti. Enako velja za upodobitev Gorenjskega kmeta C. G. H. Geisslerja s konca 18. stoletja, objavljeno v delu Baltasarja Hacqueta *Abbildung und Beschreibung der südwest- und östlichen Wenden, Illirer und Slaven* leta 1801 (Baš 1992: 227). Omenjenima so glede vprašanja, kaj je naslikano na delu pod kolenom, podobne upodobitve Gorenjskega kmeta v poletni obleki in Zimsko opravljenega gorenjskega kmeta iz leta 1804, upodobitev neznanega slikarja iz leta 1808, ki je predstavil podobo moškega iz Slovenskih goric (glej Makarovič 1971: 64;

Baš 1987: 27); upodobitve moških, pri katerih je med temnimi škornji in hlačami videti ozek, svetlejši del (glej Makarovič 2008: 143, 146). Nejasna je podoba Mladega gorenjskega kmeta iz istega leta (glej Makarovič 2008: 141), pri katerem obuvalo sega le do srede meč, hlače pa do podkolen, kar pomeni, da med hlačami in škornji ostaja kar zajeten del, a tudi zanj ni mogoče z gotovostjo zapisati, kaj bi to bilo. Zaradi podobnega poudarjanja nadrobnosti kot na srajci, bi lahko sklepali, da pri omenjenem ne gre za kožo, temveč za neke vrste tekstila, morda enakega tistemu, ki ga je mogoče najti na barvni upodobitvi Karla Rusa iz okoli leta 1811, na kateri je naslikan kmet iz Savinjske doline (Makarovič 1971: 67). O tem, da pri slednjem ne gre za kožo, ne bi smeli dvomiti!⁴

Vsa ta likovna pričevanja, ki sodijo v čas pred sredo 19. stoletja, spodnjih hlač ne potrjujejo. Glede na še drugo primerjalno gradivo je precej verjetneje, da so na upodobitvah naslikane nogavice, za katere je v Benečiji in na Kobarškem znano tudi narečno ime *hlače* (Primožič in Žagar 2004: 365), kar odpira novo vprašanje, in sicer, ali je mogoče, da bi bile tudi v neka-

⁴ Podobno se barvni odtенок naslikane kože na obrazu razlikuje od svetlejšega, naslikani srajci barvno podobnega dela med škornji in podkolenskim hlačami na dveh upodobitvah Karla Rusa iz časa okoli leta 1811, in sicer pri upodobitvi Kmečkega para na območju med Rogaško Slatino in Brežicami in Kmečkega para ob slovenještajersko-hrvaški meji (glej Baš 1987: 33, 37; Makarovič 1971: 76). Enako velja za votivno podobo z Blečjega vrha na Dolenjskem iz leta 1802 (glej Makarovič 1971: 28), na kateri ima moški med škornji in hlačami naslikan ozek vmesni del, ki je enak obrobi srajce in se bistveno razlikuje od naslikane barve kože obraza. Podobne težave z ugotavljanjem tega, kaj so slikarji upodobili med podkolenskim hlačami in škornji oz. obuvalom druge vrste, imamo tudi pri poznejših upodobitvah. Pri upodobitvi Kmetov pri Sv. Janezu v Bohinju avtorja F. K. pl. Goldensteina leta 1839 se ponovno zdi, da je del med škornji in hlačami treh naslikanih moških po barvi bolj podoben srajci kot koži, razlikuje se tudi od golih nog na isti upodobitvi naslikanih otrok (glej Baš 1987: 179). A bolj koži kot srajci se približuje odtенок dela med škornji in hlačami pri Goldensteinovi upodobitvi Kmečke noše iz Bohinja na Gorenjskem iz leta 1838 (Stopar 1993: 85), na kateri je upodobljen moški srednjih let ali starih, ki morda ne nosi drugega kot škornje in podkolenske hlače.

terih prej analiziranih opisih, kjer so omenjene spodnje hlače, mišljene nogavice? Do 16. stoletja so bile nogavice izdelane iz platna ali sukna, pozneje tudi iz pletenine. Fevdalci in meščani so od 17. stoletja nosili svilene, pavolnate, bombažne, volnene ali suknene nogavice finejše, pogosto strojne izdelave, kmetje pa so do srede 19. stoletja obuvali večinoma volnene ali bombažne nogavice lastne izdelave in jih po vzoru višjih družbenih plasti tudi gladko napete privezovali pod kolenom ali nad njim (Primožič in Žagar 2004: 365–366). Moški so nogavice, ob njih pa še obujke (Žagar 2004a: 378), obuvali v škornje ali čevlje in si v 19. stoletju meča ovijali z ovojčkami (Žagar 2004b: 399). Pri navedenih upodobitvah je najbolj verjetno, da gre na mestu, ki je predmet tega zanimanja, za nogavice. Te so bile v podobni oblačilni sestavi s škornji in podkolenskimi hlačami uveljavljene pri višjih družbenih plasteh v 17. in 18. stoletju, nošene tudi na način, da so bile vidne, zamudništvo v oblačenju nižjih družbenih plasti pa je povzročilo, da so bile pri kmečkem prebivalstvu v splošni rabi še v prvi polovici 19. stoletja. Nogavice tudi še tedaj v kmečkem okolju niso bile povsem splošno uveljavljene, zato je bilo nošenje škornjev na način, da so se med njimi in podkolenskimi hlačami videle tudi nogavice, stvar prestiža, saj so nogavice – najpogosteje bele – kot prestižni predmet, za katerega so želeli, da ga drugi vidijo, na ta način lahko pokazali. Podobno je bilo, kot že zapisano, pred časom uveljavljeno pri višjih družbenih plasteh.

Če viri do prve polovice 19. stoletja spodnjih hlač ne potrjujejo, oz. dokazujejo, da jih kmetje niso nosili, je drugače na likovnih pričevanjih, ki sodijo v sredo 19. stoletja in v poznejše obdobje. V tem pogledu je pričevalna že omenjena Goldensteinova upodobitev Kmetov v okolici Kamnika iz let 1848/49 (glej Baš 1987: 243), na kateri so pri moškem, ki dela na polju, domnevno upodobljene spodnje hlače, kar bi kazalo na to, da so jih kmetje tedaj poznali, jih tudi nosili – in to ne le ob praznih dneh, temveč tudi ob vsakdanjih.

Panjske končnice iz 19. stoletja zaradi omejenih likovnih možnosti in znanj podobarjev ter prevzemanja uveljavljenih motivov sicer niso najboljši vir za proučevanje nekdanjega oblačenja, kljub temu pa jih je pri pričujočem vprašanju vredno analizirati in pogojno upoštevati. Na panjskih končnicah, ki jih hrani Slovenski etnografski muzej, naslovljenih Kmet ziblje Francoza, Ris napade konja in Pijani fantje, Krojači bežijo pred polžem, Tehtanje čebeljega panja, Ogrebhanje roja, Lovec strelja divjega lovca, podobarja Gregorja Benedika iz okolice Škofje Loke (1850–1923), med škornji in hlačami oz. med čevlji z nogavicami in hlačami nedvomno ni upodobljena koža, temveč tekstil »bele« barve (glej Makarovič in Rogelj Škafar 2000: 417, 421, 428, 430, 434, 481, 571). Nekoliko manj jasni sta panjski končnici istega avtorja V brano vprežena ženska in Boj z ogromno žabo (glej Makarovič in Rogelj Škafar 2000: 424, 427). V leto 1890 je datirana panjska končnica Lovec strelja gamsa, na kateri je upodobljen moški s čevlji, z nogavicami in s hlačami, med hlačami in nogavicami pa je mogoče opaziti del, ki bi lahko bile spodnje hlače (glej Makarovič in Rogelj Škafar 2000: 577). Zanimivo je, da so med navedenimi končnicami, na katerih je z belo barvo jasno poudarjen del med hlačami in škornji, razen ene izjeme, vse delo istega podobarja, ki je ustvarjal predvidoma po letu 1870, upodobitev Lovca strelja divjega lovca (glej Makarovič in Rogelj Škafar 2000: 571) pa pri enem od moških nedvomno ne kaže belih nogavic ali drugega zelo priležnega obla-

čilnega kosa, temveč se podoba bistveno bolj približuje belim spodnjim hlačam. A tu gre že za drugo polovico 19. stoletja, ko so se moške spodnje hlače že uveljavljale, hkrati pa gre ponekod že za prikazovanje s siceršnjim oblačenjem prepletene pripadnostnega kostumiranja.⁵

Če za upodobitve oblačenja kmetov do srede 19. stoletja lahko zapišem, da gre tam, kjer je navadno v svetlejšem odtenku naslikan del med škornji oz. čevlji in nogavicami ter podkolenskimi hlačami, za oblačenje nogavic, so glede spodnjih hlač bolj zgovorna pričevanja za čas od srede 19. stoletja. Marija Makarovič predvideva, da so deli spodnjih hlačnic upodobljeni pri dveh upodobitvah Vipavčanov avtorja Arsenovića, ki sta nastali med letoma 1850 in 1870 (glej Makarovič 2000: 34, 96), čeprav je bolj verjetno, da so tudi tam naslikane nogavice, podobo belih nogavic ali spodnjih hlač pa izjemoma ponujajo fotografije praznje oblečenih ljudi s konca 19. in z začetka 20. stoletja, nogavice predvsem na podobah dečkov, ki so tedaj v nasprotju z moškimi sorazmerno pogosto nosili do podkolen ali do kolen segajoče hlače (glej Makarovič 1974: 34; Pakiž 2009: 119, 142).

Za konec: interpretacije interpretacij

V zapisanem je bilo deloma odgovorjeno na vprašanje, kdaj so ljudje na Slovenskem začeli nositi spodnje hlače. Medtem ko za srednji vek in čas po njem težko govorimo o spodnjih ali zgornjih hlačah, je za 17. stoletje že jasno, da so jih na Slovenskem pripadniki višjih družbenih plasti poznali in oblačili. Kmetje, vključno z obrtniki in delavci, so jih začeli nositi v drugi polovici 19. stoletja, a je njihovo uvajanje v splošno rabo trajalo slabo stoletje. Na panonskem oblačilnem območju so hlače, ki bi jih lahko dojemali kot spodnje, izpričane predvsem za oblačenje pozimi, ko so nosili po dvoje hlač, a pri tem ne gre za »prave« spodnje hlače. Spodnje hlače, ki so veljale le za spodnje in jih kot zgornjih niso nosili, so se v drugi polovici 19. stoletja začele uveljavljati med mlajšimi in pozneje med starejšimi ljudmi.

Na vprašanje, zakaj so se bele spodnje hlače kot ena temeljnih sestavin moške »narodne noše« tako uveljavile v pripadnostnem kostumiranju Slovencev, je kljub novim spoznanjem o razširjenosti oblačenja spodnjih hlač na Slovenskem še vedno težko odgovoriti. Brez dvoma je na vključevanje spodnjih hlač v pripadnostno kostumiranje vplivalo meščansko okolje, kjer so se pripadnostni kostumi začeli razvijati in v katerem so bile spodnje hlače sredi 19. stoletja bistveno bolj razširjen in običajen kos moške garderobe kot v kmečkem. Poleg tega tudi kmetom spodnje hlače v času, ko se je pripadnostno kostumiranje intenzivno razvijalo, niso bile več tuje, saj jih viri za sredo in drugo polovico 19. stoletja potrjujejo tudi za najnižje plasti prebivalstva. Zaradi nepoznavanja nekdanjega oblačilnega videza so nekateri

5 Podobno negotov vir kot panjske končnice so poslikane tarče, katerih fotografije so skupaj z razpravo o njih leta 1980 objavili v Mestnem muzeju v Ljubljani. Bel kos tekstila med hlačami in škornji je mogoče opaziti na tarči, datirani v leto 1838, ki kaže sicer tujega tirolskega narodnega junaka Andreja Hoferja (glej Železnik 1980: 93), na tarči, datirani v leto 1847, avtorja Taučarja, bi bilo mogoče z gotovostjo predvideti, da gre za bele nogavice (prav tam: naslovnica, 97), gola koža pa se med nogavicami in hlačami vidi na tarči Veseli strelec istega avtorja, datirani v leto 1862 (prav tam: 34, 102), kar ponovno potrjuje domnevo, da gre pri likovnih upodobitvah pred sredo 19. stoletja pri prikazovanju dela med podkolenskimi hlačami in škornji za nogavice.

vidni avtorji, ki so zelo jasno zaznamovali razvoj pripadnostnega kostumiranja v 20. stoletju, izpričevali spodnje hlače za neko nedorečeno preteklost. Albert Sič je npr. za nedoločen čas v preteklosti trdil, da si je Gorenjec škornje v poletnem času »zavihal pod kolena, da je bilo videti bele spodnje hlače, krojene iz domačega platna« (Sič 1931: 41). Do kolen segajoči škornji, imenovani *meksikajnarce*, izdelani na *harmoniko*, so v Dolini nad Tržičem po pripovedovanju sogovornika prišli v rabo ob koncu 19. stoletja. K tem škornjem so nosili takrat še do podkolen segajoče irhaste hlače – *jerhance*, ki so jih v obdobju po prvi svetovni vojni pogosto odrezali, »zato da so se videle gate«.

V 20. stoletju, ko so spodnje hlače tudi v kmečkem okolju postale povsem običajen, vsakdanji in pravzaprav obvezen kos moške garderobe, se je pripadnostno kostumiranje razvijalo še veliko bolj intenzivno kot pred tem. Razvijalo se je skladno z vsakokratnim dojemanjem oblačilne dediščine, ki je temeljilo na ohranjenih in ljudem dostopnih pisnih in ustnih pričevanjih ter predstavah o primernem, hkrati pa je upoštevalo sodobne družbene razmere. V času, ko so bile spodnje hlače povsem uveljavljen vsakdanji kos obleke, si je bilo skoraj težko predstavljati, da jih pred sredo 19. stoletja kmetje ne bi nosili. Ob nekritičnem pogledu v preteklost so jih navidezno potrjevali številni zgoraj namenoma navedeni likovni viri že v 18. stoletju in v začetku 19. stoletja, od katerih so se mnogi reproducirali in kopirali že v preteklih stoletjih (Makarovič 2008) in iz katerih pravzaprav mnogokrat ni jasno, kaj v delu okoli kolena ali podkolena prikazujejo, nam pa poznavanje širšega konteksta kaže, da nedvomno ne gre za spodnje hlače. A ljudem, ki so nekdanjo podobo skušali poustvariti, se je na podlagi teh in drugih virov ter na podlagi ustvarjenih predstav najpogosteje zdelo, da gre za spodnje hlače, zato so jih ti vnašali v interpretacije oblačilne dediščine tudi tedaj, ko tega ni bilo mogoče z gotovostjo potrditi. Spodnje hlače sta v svoje likovne interpretacije vključevala Maksim Gaspari, pozneje Saša Šantel, izpričujejo pa jih tudi številne fotografije pripadnostno kostumiranih ljudi, datirane vsaj že na konec 19. stoletja.

Od časa med obema svetovnima vojnoma do devetdesetih let 20. stoletja so se bele moške spodnje hlače v pripadnostnem kostumiranju utrjevale – predvsem, če se je to navezovalo na oblačilno dediščino Gorenjcev – in se uveljavile tako pri posameznikih kot tudi pri folklornih skupinah, narodnozabavnih ansamblih in druge. V devetdesetih letih se je zlasti v folklorni dejavnosti začel »upor« proti nošenju belih spodnjih hlač na način, da bi bile vidne navzven, in to tako pri skupinah in posameznikih, ki so se oblačili v stereotipizirano »narodno nošo«, kot pri drugih, ki so s folklornimi kostumi interpretirali oblačenje Gorenjcev v prvi polovici 19. stoletja. Bele spodnje hlače ali njihov nadomestek v obliki dveh krajših hlačnic, ki pokrivata del med vrhnjimi podkolenskimi ali nadkolenskimi hlačami in škornji, pa je ostal skoraj obvezna sestavina v kostumiranju narodnozabavnih ansamblov, ki se s svojo podobo navezujejo na oblačilno dediščino Gorenjcev. »Gate« čez štabale« so se tako kljub nasprotniku, ki je sredi 19. stoletja skušal zatreti ta pojav, uveljavile v oblačenju, in kljub nekaterim, ki s(m)o v zadnjih desetletjih dokaj agresiv-

no nasprotovali vključevanju spodnjih hlač v pripadnostno kostumiranje, ostale njegova dokaj pogosta prvina. In kot nakazuje pričujoča razprava, je oblačenje belih spodnjih hlač na način, da so vidne tudi navzven, upravičena, če gre za interpretiranje pripadnostnega kostumiranja druge polovice 19. stoletja, deloma pa tudi, če gre za interpretacije nekdanjega oblačenja kmečkega prebivalstva od zadnjih desetletij 19. stoletja.

Literatura

BAŠ, Angelos: *Oblačilna kultura na Slovenskem v Prešernovem času: 1. polovica 19. stoletja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1987.

BAŠ, Angelos: *Oblačilna kultura na Slovenskem v 17. in 18. stoletju*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1992.

Besednik 1869 št. 18.

Dom in svet 1889 št. 1.

Kmetijske in rokodelske novice 1862 št. 25, 1867 št. 11, 1870 št. 9.

MAKAROVIČ, Gorazd: *Ko se nismo bili Slovenci in Slovenke: Novoveške etnične identitete pred slovensko narodno zavestjo*. Ljubljana: Društvo Slovenska matica, 2008.

MAKAROVIČ, Gorazd in Bojana Rogelj Škafar: *Poslikane panjske končnice*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2000.

MAKAROVIČ, Marija: *Slovenska ljudska noša*. Ljubljana: Založba centralnega zavoda za napredek gospodinjstva s sodelovanjem Slovenskega etnografskega muzeja, 1971.

MAKAROVIČ, Marija: *Slovenska kmečka noša od konca 19. stoletja do danes*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 1974.

MAKAROVIČ, Marija: *Oblačilna kultura slovenskega kmečkega prebivalstva na Tolminskem*. Tolmin: Občina Tolmin, 1999.

MAKAROVIČ, Marija: *Oblačilna kultura kmečkega prebivalstva v Zgornji Vipavski dolini in na Gori*. Ajdovščina: Zavod za kulturo izobraževanje in šport, 2000.

PAKIŽ, Alenka: *»Ribničan smo se lpu nosil!«: Oblačenje v Ribniški dolini od konca 19. stoletja do druge svetovne vojne*. Ljubljana, Ribnica: Javni sklad Republike Slovenije za kulturne dejavnosti, Občina Ribnica, 2009.

PRIMOŽIČ, Tadeja in Janja Žagar: *Nogavice*. V: Angelos Baš (ur.), *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004, 365–266.

SIČ, Albert: *»V Gorenjsko oziram se skalnato stran: Triglava blešče se vrhovi«*. V: Karol Mohorčič (ur.), *Gorenjska: Letoviška, industrijska, trgovska, obrtna*. Novo mesto: Progres, 1931, 39–43.

Slovenec 1884 št. 234, 1884 št. 73, 1889 št. 21, 1889 št. 246, 1890 št. 173.

Slovenski glasnik 1866 št. 10.

Slovenski narod 1871 št. 26, 1872 št. 123, 1872 št. 34, 1873 št. 15, 1874 št. 212, 1875 št. 278, 1876 št. 20, 1884 št. 51, 1891 št. 126, 1896 št. 56.

Soča 1889 št. 42, 1898 št. 88.

STOPAR, Ivan: *Kranjske noše: Goldensteinove upodobitve*. Ljubljana: Arterika, 1993.

Učiteljski tovariš 1888 št. 5.

Zora 1874 št. 15.

ŽAGAR, Janja: *Obujke*. V: Angelos Baš (ur.), *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004a, 378.

ŽAGAR, Janja: *Ovojkje*. V: Angelos Baš (ur.), *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004b, 399.

Železnik, Marija (ur.): *Poslikane tarče: Razstava v Mestni galeriji*. Ljubljana: Mestni muzej Ljubljana, 1980.